

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Anja Kodra

**Čarli in tovarna čokolade
in Protestantska etika in duh kapitalizma**

Diplomsko delo

Ljubljana 2011

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Anja Kodra

Mentor: red. prof. dr. Aleš Debeljak

**Čarli in tovarna čokolade
in Protestantska etika in duh kapitalizma**

Diplomsko delo

Ljubljana 2011

Čarli in tovarna čokolade in Protestantska etika in duh kapitalizma

Moje diplomsko delo se bo posvečalo analizi in primerjavi dveh knjižnih del, in sicer Čarli in tovarna čokolade Roalda Dahla in Protestantska etika in duh kapitalizma Maxa Webra. Skozi analizo obeh del bom skušala pokazati, kako je prvo mogoče brati skozi miselni okvir drugega. Ne glede na to, da sta to dve popolnoma različni besedili (prvo je pravljica, drugo je strokovno sociološko besedilo), bom v nalogi pokazala, da delo Čarli in tovarna čokolade vsebuje elemente, ki jih je skozi Webrovo delo mogoče brati kot bistvene elemente pri razumevanju kapitalizma. Glavni namen in ideja diplomske naloge je pokazati, kako preprosto in nevpadljivo lahko otroška dela posredujejo mlademu bralcu ključne vrednote nekega specifičnega življenjskega nazora, ne da bi se tega zavedal. Ker se bralec ne zaveda sporočila, ki mu je posredovano, ga lahko, ne da bi se zavedal, upošteva, kljub temu da je lahko v nasprotju z vrednotami njegove primarne družbene skupine. Tako bom skozi analizo primarnih in sekundarnih virov skušala pokazati povezave med obema deloma in kaj le-te pomenijo za splošno razumevanje otroških besedil.

Ključne besede: otroška literatura, etika, kapitalizem, ideologija

Charlie and the Chocolate Factory and The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism

My thesis will focus on analysis and comparison between two literary works, Charlie and the Chocolate Factory by Roald Dahl and the Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism by Max Weber. By analysing both texts I will try to show how one can be read through the other. Notwithstanding the fact that these are two completely different texts (the first is a fairy tale, the other a professional sociological text), I will try to show that the work Charlie and the Chocolate Factory contains elements that, read through Weber's work, can be understood as essential parts in understanding capitalism. The main purpose and idea of this thesis is to show how children's fairy tales can provide young readers with a value belief system of a specific life without them even realizing it. Since the reader is not aware of the message, which is mediated, he/she can assume those values, even though they may be in contrast to the values of his/hers primary social group. By analysing primary and secondary sources I will try to show the links between the two texts and what they mean for the general understanding of children's texts.

Key words: children's literature, ethics, capitalism, ideology

KAZALO VSEBINE:

1	Uvod	7
2	Čarli in protestantska etika	10
2.1	<i>Protestantska etika.....</i>	12
2.2	<i>Čarli Vedran</i>	13
2.2.1	<i>Poklic</i>	13
2.3	<i>Čarli in koncept otroštva</i>	18
2.3.1	<i>Čarli in novi val nedolžnosti.....</i>	18
2.3.2	<i>Čarli in vzgoja</i>	20
2.4	<i>Čarli in morfologija pravljice.....</i>	23
2.5	<i>Čarli, Vili in vizualne reprezentacije.....</i>	25
2.5.1	<i>Vizualna reprezentacija Jodlarjev.....</i>	27
2.5.2	<i>Vizualna reprezentacija Čarlija Vedrana.....</i>	31
2.5.3	<i>Vizualna reprezentacija Vilija Majavška.....</i>	32
2.5.4	<i>Vizualna reprezentacija štirih tekmovalcev.....</i>	33
3	Vili in duh kapitalizma.....	40
3.1	<i>Duh kapitalizma</i>	42
3.1.1	<i>Vili in Evropocentrizem</i>	43
3.2	<i>Vili Majavšek</i>	45
3.2.1	<i>Vili in intelektualna lastnina.....</i>	46
3.2.2	<i>Vili in ideologija.....</i>	47
4	Sklep.....	50
5	Literatura	53

KAZALO SLIK:

Slika 2.1: Čarli z dedkom in Vilijem Majavškom	11
Slika 2.2: Čarli s starimi starši	13
Slika 2.3: Prihod tekmovalcev s starši	15
Slika 2.4: Čarli in Vili	25
Slika 2.5: Jodlarji	27
Slika 2.6: Jodlarji	28
Slika 2.7: Vili ob srečanju z Jodlarji	28
Slika 2.8: Poglavar Jodlarjev	29
Slika 2.9: Jodlar	29
Slika 2.10: Jodlarji	29
Slika 2.11: Jodlarji	29
Slika 2.12: Čarli	31
Slika 2.13: Čarli	31
Slika 2.14: Čarli	31
Slika 2.15: Vili Majavšek	32
Slika 2.16: Vili Majavšek	32
Slika 2.17: Vili Majavšek	32
Slika 2.18 Veruška Solinar	34
Slika 2.19: Veruška Solinar	34
Slika 2.20: Veruška Solinar	34
Slika 2.21: Avgust Zliman	34
Slika 2.22: Avgust Zliman	34
Slika 2.23: Avgust Zliman	34
Slika 2.24: Violeta Lepogled	35
Slika 2.25: Violeta Lepogled	35
Slika 2.26: Violeta Lepogled	35
Slika 2.27: Majk Bulc	35
Slika 2.28: Majk Bulc	35
Slika 2.29: Majk Bulc	35
Slika 2.30: Veruškinoga očeta napadejo veverice.....	36
Slika 2.31: Veruško odnesejo veverice.....	36
Slika 2.32: Veruško napadejo veverice.....	36
Slika 2.33: Avgust pade v čokoladno reko	37

Slika 2.34: Avgust pade v čokoladno reko	37
Slika 2.35: Avgust se utaplja v reki	37
Slika 2.36: Violeta postane borovnica	38
Slika 2.37: Violeta postane borovnica	38
Slika 2.38: Violeta postaja borovnica	38
Slika 2.39: Majk se skrči na velikost palca.....	39
Slika 2.40: Majk se skrči na velikost palca.....	39
Slika 2.41: Majk se skrči na velikost palca.....	39
Slika 3.1: Vili Majavšek	43
Slika 3.2: Vili in poglavar Jodlarjev	44
Slika 3.3: Vili razkazuje stroj.....	48

1 Uvod

V diplomskem delu bom analizirala, kako mladinsko literarno delo Čarli in tovarna čokolade lahko beremo in razumemo skozi delo Maxa Webra Protestantska etika in duh kapitalizma in kakšna je splošna sporočilnost te pravljice. Webrovo delo je namenjeno ozkemu krogu specifično izobraženih odraslih, medtem ko je Dahlova pravljica namenjena otrokom. Kako torej lahko otroško zgodnico in strokovno sociološko-ekonomsko delo beremo skozi isto pomensko osnovo?

Obe knjigi združuje moralna nota oziroma življenjski nazor. Kar Weber v svojem delu definira kot specifičen življenjski slog, oziroma življenjski nazor, Dahl v otroški pravljici postavi za moralni imperativ. V zgodbi namreč spremljamo Čarlija, ki v spremstvu svojega dedka in drugih otrok, ki so bili izbrani, potuje po tovarni in na koncu postane zmagovalec tekme.

Skozi potovanje po tovarni je mladi bralec seznanjen s Čarlijevo moralno čistostjo, ki je predstavljena kot posledica surovega pomanjkanja, ki ga trpi njegova družina. Čarli je tako postavljen v kontrast s pokvarjenostjo oziroma nevzgojenostjo njegovih vrstnikov. Z izjemo pohote ostali štirje prejemniki zlatih vstopnic simbolizirajo vrhunec človeške perverzije oziroma ostalih 6 krščanskih smrtnih grehov (napuh, pohlep, jeza, požrešnost, zavist, lenoba). Ker so ostali otroci v primerjavi s Čarlijem v privilegiranem položaju, se svoje sreče in priložnosti, ki so jo dobili z zlato vstopnico, ne zavedajo. Prav zaradi tega je Čarli tisti, ki na koncu zmaga, ker ima 'čisto srce'.

V diplomskem delu bom tako zarisala paralele med Čarlijem in konceptom protestantske etike, kot jo razume Weber, in med Vilijem ter konceptom duha kapitalizma, kot ga razume in opisuje Weber. Tako bom delo Čarli in tovarna čokolade skušala predstaviti kot karikirano podobo Protestantske etike in duha kapitalizma.

Diplomsko delo sem zaradi dvojne zgradbe obeh del razdelila na dva pomenska sklopa, Čarli in protestantska etika v prvem in Vili in duh kapitalizma v drugem delu.

V prvem delu naloge (2. poglavje – Čarli in protestantska etika) bom predstavila povezave med protestantsko etiko in glavnim likom zgodbe, Čarlijem. Analizirala in razložila bom, zakaj sta oba koncepta povezana, kaj ju povezuje in na kakšen način lahko povezavo med njima razložimo. Čarlija kot glavnega junaka zgodbe namreč

določa specifičen nabor moralnih vrednot, ki jih spoznamo skozi zgodbo, te iste vrednote pa lahko Čarlija dalje povežejo z Webrovim konceptom protestantske etike. Čarli in njemu podobni liki, ki nastopajo v otroških zgodbah, so bili snov za raziskave, ki so se ukvarjale z njihovim vplivom na mlade bralce. Zgodovinsko gledano se je koncept otroštva spreminjal, z njim pa tudi principi kulturno uveljavljenih vzorcev vzgoje (ki so dalje določali specifične tipe posameznikov).

V drugem delu naloge (3. poglavje – Vili in duh kapitalizma) bom predstavila Vilija Majavška in njemu soroden koncept duha kapitalizma. Na podoben način kot v drugem poglavju bom analizirala in razložila povezave med konceptoma. Tako kot Čarlija določa protestantska etika, Vilija določa duh kapitalizma. V svojem delovanju se skozi zgodbo drži določenih pravil in norm dobrega Webrovega kapitalista, katerega delovanje je v prvi vrsti pogojeno z vero, stranski produkt pa je finančni uspeh. Raziskala bom tudi zanimivo razmerje med delavcem in kapitalistom, kot je prikazano v zgodbi, ter ideološke predpostavke, na katerih stoji. Kot Webrov kapitalist Vili namreč svojo tovarno in delavce v njej obravnava na specifičen način.

Dahlova izvorna zgodba je bila napisana v angleščini, za slovensko tržišče pa jo je leta 2009 prevedel Milan Dekleva. V diplomskem delu bom uporabljala njegove prevode imen likov (Charlie Bucket – Čarli Vedran, Willy Wonka – Vili Majavšek, Augustus Glump – Avgust Zliman, Mike Teavee – Majk Bulc, Veruca Slat – Veruška Solinar, Violet Beuregarde – Violeta Lepogled in Oompa-loompas – Jodlarji).

V nalogi sem v okviru zgodbe Čarli in tovarna čokolade analizirala angleški tekst, izdan leta 2001, slovenski prevod Milana Dekleve iz leta 2009 in film *Charlie and the Chocolate Factory* iz leta 2005. Film iz leta 1971, *Willy Wonka and the Chocolate Factory*, za analizo ni prišel v poštev, saj so spremembe v zgodbi prevelike. V tej filmski izvedbi je Čarlijev oče pokojen, zato je Čarli postavljen v vlogo glavnega preskrbovalca družine. Takoj na začetku vidimo prizor, ko Čarli naznani: »Od zdaj naprej bom jaz plačeval za tvoj tobak«¹ (Stuart 1971). Dedek se ponudbi upre, prekine ga mama, ki reče: »Saj je samo ena pipa na dan«² (Stuart 1971). Ob tem dedek naznani, da bo prenehal s kajenjem, saj ni denarja za kruh, kaj šele za tobak.

Načeta je moralna integriteta zgodbe, saj že na začetku filma pridemo do t.i. koristne poštenosti (nekaj, kar Weber izrecno zavrača pri osmišljanju koncepta protestantske etike). Čarli domov prinese hleb kruha, in ko ga mama zgroženo vpraša,

¹ »From now on I'll pay for your tabbaco« (Stuart 1971).

² »It's only one pipe a day« (Stuart 1971).

kje ga je dobil, jo dedek prekine z besedami: »Saj ni važno, kje ga je dobil. Važno je, da ga je dobil«³ (Stuart 1971). To je v nasprotju tako z izvirno zgodbo kot tudi z Webrovim razumevanjem protestantske etike. V drugi točki se Čarli v tem filmu čuti upravičenega do imetja zadnje vstopnice, in ko misli, da je bila zadnja vstopnica podeljena nekomu drugemu, travmatizira dejstvo, da ni šla v njegove roke. To zopet ni v skadu niti z zgodbo niti z Webrovo koncepcijo protestantske etike.

V diplomskem delu bom preverila dve hipotezi, in sicer:

H1: Čarli Vedran v luči dela Protestantska etika in duh kapitalizma simbolizira protestantsko etiko.

H2: Vili Majavšek v luči dela Protestantska etika in duh kapitalizma simbolizira duh kapitalizma.

³ »What difference does it make where he got it. Point is he got it« (Stuart 1971).

2 Čarli in protestantska etika

Čarli in tovarna čokolade je delo Roalda Dahla, pisca leposlovja za mladino in odrasle, ki je med bralci najbolj znan po svojih zgodbah, namenjenih otrokom. Knjiga *Charlie and The Chocolate Factory* je bila prvič objavljena leta 1964 v Združenih državah Amerike in tri leta kasneje v Združenem kraljestvu. Leta 1971 in 2005 je bila zgodba predelana v film, oba sta zaradi popularnosti zgodbe dosegla zavidljiv finančni uspeh (Wikipedia 2011a).

Glavna značilnost Dahlovih del je, da se na mestu negativnih likov pogosto pojavljajo osebe, ki v tradicionalnih zgodbah zasedajo pozitivna mesta (starši, skrbniki, otroci). Čarli in tovarna čokolade spada med tista dela, kjer mesta negativca ne zaseda pošast, temveč nevzgojeni oziroma razvajeni otroci in njihovi starši (ki so pogosto označeni kot krivci za njihovo vedenje). Razvajenci, opisani v zgodbi, ne nastopajo zgolj v socializacijski vlogi, ki označuje neprimerno vedenje otrok, temveč tudi kot element v zgradbi zgodbe, ki ustreza Webrovemu razumevanju protestantske etike in duha kapitalizma.

Po Webrovi teoriji družbenega delovanja lahko človekovo delovanje razumemo le, če upoštevamo njegovo razumevanje sveta, ki (pogosto) izhaja iz religijskih prepričanj. Torej lahko religijsko prepričanje dalje vpliva na ekonomsko delovanje (Haralambos 2005, 469).

Tako v svojem delu *Protestantska etika in duh kapitalizma* vzpostavi povezavo med protestantskim razumevanjem sveta ter obliko kapitalizma, ki se je razvila iz takšne logike razmišljanja. Razvajan in nehvaležen otrok po tej logiki delovanja ni in nikoli ne bo upravičen do upravljanja s tovarno, saj ne bo pripravljen delovati z namenom ugoditi Bogu, niti ne bo svojega ugodja želel podrediti uspešnosti podjetja. Webrov protestantski kapitalist namreč svoje delovanje v svoji obrti razume kot udejanjanje božje volje, oziroma Beruf⁴, čemur je pripravljen podrediti vse dejavnosti v svojem življenju (Weber 2002).

Protestantska etika, ki jo opisuje Weber, je v prvi vrsti definirana z askezo, produkt katere je skromnost, ponižnost in na sploh strogo disciplinirano življenje. Razvajeni otroci, ki sodelujejo v tekmi, izpadejo, ker ne ustrezajo protestantskemu (Webrovemu) razumevanju pravega posameznika. Ekonomski uspeh posameznika v

⁴ poklic

duhu protestantizma pomeni naklonjenost od boga, kar potrjuje obrtnikovo, poklicanost od boga – poklic. Zato se Vili čuti dolžnega, da svoji tovarni, ki zelo uspešno posluje, priskrbi naslednika, ki bo sposoben tovarno voditi naprej. Na tem mestu Majavšek kaže značilnosti Webrovega kapitalista, toda v tem delu naloge je pomembnejša Čarlijeva vloga.

Slika 2.1: Čarli z dedkom in Vilijem Majavškom

Vir: Blake v Dahl (2009, 132).

Čarli kot pripadnik delavske družine, ki komaj shaja, poseduje vse potrebne lastnosti, ki jih Weber označuje kot pomembne⁵. Vili kot lastnik kapitala je v svoji obrti uspešen, kar je razlog, da išče naslednika, in ni naključje, da na koncu tekme ostane le še Čarli. Poseduje vse potrebne etične in moralne lastnosti, ki jih bo potreboval kot odrasli kapitalist.

⁵ »Poštenost, točnost, marljivost, zmernost« (Weber 2002, 39).

2.1 Protestantska etika

Pred prihodom protestantizma je katoliška logika delovanja ljudem omogočala, da so koncept religije pripenjali zgolj na tisti dan v tednu, ko so morali zjutraj obiskati mašo, kjer so poslušali duhovnika v nekem tujem jeziku, ki ga niso niti poznali niti razumeli. Vero so tako lahko jemali kot nujno zlo, ki jim kroji življenje in zagotavlja pravila igre, težko pa so jo razumeli kot življenjsko vodilo in motivacijo (Collins 1986, 48 – 49).

Martin Luther je s svojimi petindevetdesetimi zahtevami leta 1517 od Cerkve zahteval, da razdrobi strogo hierarhijo, ki se je vzpostavila v ustanovi, da svojim vernikom ponudi sveto besedo v jeziku, ki ga bodo razumeli, da se duhovnikom dà pravica poroke in družine ter da verniku vrne njegove osebne pravice in dolžnosti (Collins 1986, 47 – 50). V protestantski veri je tako vsak vernik sam odgovoren za svoje delovanje in odločitve in od njegovega delovanja je odvisno, ali mu/ji bodo odprta vrata v nebesa. Tako vera postane zelo močan socialni motivator, odobravanje posameznikovega delovanja s strani Boga pa se razlaga glede na posameznikovo uspešnost. Vera se v protestantski situaciji prikrade v vse dele človekovega življenja in ne ostaja pripeta zgolj na en dan v tednu (Collins 1986, 48).

Tako so protestantje postajali vedno bolj uspešni trgovci in podjetniki, saj svojega dela niso jemali zgolj kot sredstvo za pridobivanje denarja, temveč kot delo za Boga in delo Bogu⁶. Njihovo delo zaznamuje velika stopnja odrekanja in samodiscipline, saj je od njegovega uspeha odvisen njegov odnos z Bogom in vstop v nebesa. Ker grehov ni več uničil listek papirja (odpustek), je moral vsak vernik sam paziti na svoje delovanje, se upirati skušnjavam in imeti pred očmi jasno izrisan cilj (Collins 1986, 48).

Tako Weber zaključi, da je uspešna kapitalistična logika oziroma duh kapitalizma, ki je vezan na protestantsko etiko, nastal prav zaradi slednje – protestantske etike. Če Marx trdi, da je kapitalizem sproduciral vero, Weber ugotavlja nasprotno – vera je povzročila kapitalizem. Zanimivo pa je, da je vera, etika vezana na njo in puritanizem, ki je protestante naredil bogate, z leti zbledel in za seboj pustil zgolj kapitalizem in velike dobičke (Collins 1986, 51 – 52).

⁶ Besedo Bog pišem z veliko začetnico, ker z njo označujem določenega, krščanskega Boga.

2.2 Čarli Vedran

Čarli Vedran je reven deček, ki se v družbi staršev in starih staršev stiska v polomljeni kolibi, kjer so stari starši skupaj ležali na edini postelji v hiši, »gospod in gospa Vedran in mali Čarli Vedran (pa so) spali v drugi sobici na žimnici, ki je ležala na golih tleh« (Dahl 2009, 11). Čeprav Čarlijeva družina trpi grozno pomanjkanje, je Čarli zgleden fantič, ki rad deli⁷, je spoštljiv do svojih staršev in starih staršev, v splošnem pa ga zaznamujeta skromnost in ponižnost.

Slika 2.2: Čarli s starimi starši

Vir: Blake v Dahl (2009, 40).

2.2.1 Poklic

Tako se bralec veseli s Čarlijem, ko ta po seriji razvajenih in nevrednih otrok prejme zadnjo zlato vstopnico. Toda ta zlata vstopnica ni bila in ne bi smela biti namenjena Čarliju, saj bi jo morali dobiti otroci, ki so si lahko privoščili čokolado (in to ne le ene). Vseeno je Čarli prvega februarja, v družbi drugih otrok in njihovih spremljevalcev, zgodaj zjutraj čakal pred vrati tovarne, da se njegova čarobna pot začne. Zakaj je torej Čarli našel zadnjo zlato vstopnico?

Poglavje, ki opisuje srečni dogodek, je naslovljeno »Čudež« (Dahl 2009, 58). Po protestantskem razumevanju, bi lahko to razumeli kot božje posredovanje. Čarlija lahko v kontekstu zlate vstopnice razumemo kot poklicanega (ali izbranega), saj po

⁷ »Mami, vzemi košček. Delili si jo bomo. Rad bi videl, da jo vsi poskusite« (Dahl 2009, 41).

vseh razlagah ne bi smel priti do karte. Dobil je namreč zgolj eno čokolado na leto (za rojstni dan), do vstopnice pa je prišel, ker je na cesti našel bankovec, s katerim si je lahko privoščil še eno čokolado. Tako se nemška beseda Beruf⁸ resnično zdi še najbolj primerna za opis dogodka (poklic med izbrance). Z božjo intervencijo je Čarli prišel do vstopnice, do svojega mesta med tekmovalci in do končne zmage. Izmed vseh tekmovalcev je bil edini, katerega lastna tekmovalnost, požrešnost ali objestnost ne bi spravila v težave (in posledično ob zmago).

Beseda Beruf oziroma poklic, kot jo razume in razloži Weber, ni pogojena z etnično, temveč versko pripadnostjo (Weber 2002, 72).

»Pozneje pa je v posvetnem jeziku vseh protestantskih populacij prevzela svoj današnji pomen, medtem ko poprej v posvetni literaturi ni opaziti nikakršnih zametkov za tovrstni pomen besede (poklic) in tudi v pridigarski literaturi jih, kolikor je mogoče razbrati, ni bilo« (Weber 2002, 69 – 71).

Koncept božje poklicanosti za opravljanje nekega dela se je v različnih jezikih razvil v termin, ki poleg opravljanja nekega dela sporoča tudi višjo, božjo prisotnost oziroma odobravanje. Novost, ki jo s seboj prinese protestantizem, je torej »vrednotenje izpolnjevanja dolžnosti v posvetnih poklicih kot najvišje vsebine, ki jo lahko privzame nravstveno samoudejanjenje« (Weber 2002, 72).

Z razliko od katoliške mentalitete, kjer je pri izkazovanju podložnosti Bogu v prvi vrsti pomembna meniška askeza, protestantizem »pozna izključno samo izpolnjevanje posvetnih dolžnosti, kakor se te porajajo iz življenjskega položaja slehernega pozameznika, izpolnjevanje, ki tako dejansko postaja njegov 'poklic'« (Weber 2002, 72). Torej pravi protestant bogu izkazuje svojo vdanost preko svojega vsakdanjega življenja in delovanja.

Pri tem ne smemo pozabiti, da zgolj protestantizem ne pomeni avtomatične navezave na kapitalizem, kot ga je imel v mislih Weber. Sam Luther naj bi, kot pravi Weber, zavračal Franklinovo pojmovanje kapitalizma in koncept koristne poštenosti. Luther in drugi protestantje poklic razumejo tradicionalistično, kot tisto, »kar mora človek sprejeti kot božji načrt, kateremu se mora prilagoditi ... od Boga zastavljena naloga« (Weber 2002, 80). Torej moramo Webrovo pojmovanje protestantske etike,

⁸ poklic

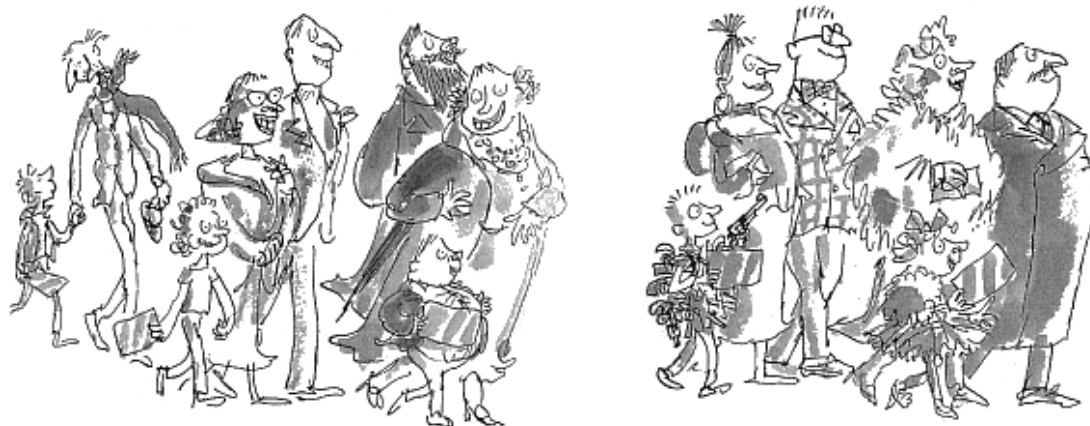
vezane na kapitalizem, obravnavati v smislu božje poklicanosti, kjer je profit zgolj odraz božje naklonjenosti, in ne v smislu Franklinovega pojmovanja moralnosti, zaradi koristi. Franklin nalaga principe dobrega podjetnika oziroma kapitalista, ki mora biti pošten, toda ne zato, ker bi bilo tako prav, temveč, ker bodo takšnemu podjetniku zaupale tako stranke kot upniki (Weber 2002, 39).

Zato v tem pogledu zgodba Čarli in tovarna čokolade služi kot vzgojno orodje. Kontrast med glavnimi liki je tako velik in v oči bodeč, da mlademu bralcu ne izostane, s katerim likom bi se poistovetil. Čarlijeva nemotivirana in privzgojena dobrotja je izpostavljena kot edina vredna zgleda, razvajenost ostalih otrok pa kot vredna zgražanja.

V luči Webrovega pravega protestantizma je v zgodbi pozitiven lik Čarli, ki je dober, za kar pa ne pričakuje nikakršnih koristi. Dober je, ker je tako prav. Tako so preko likov predstavljene slabe in dobre lastnosti posameznikov in samo Čarli poseduje tiste, ki mu bodo omogočale vodenje tovarne.

Kot sem že omenila, ostali štirje otroci, udeleženi v zgodbi, predstavljajo karikature šestih smrtnih grehov (z izjemo pohote).

Slika 2.3: Prihod tekmovalcev s starši

Vir: Blake v Dahl (2009, 72-73).

Av gust Zliman, debelušni deček, ki je prvi prišel do zlate vstopnice, poseblja požrešnost, pohlep in lenobo; Majk Bulc, deček, ki je obseden s televizijo in računalniškimi igrkami, simbolizira napuh ter jezo; razvajena deklica, Veruška

Solinar, pooseblja napuh, pohlep, požrešnost in zavist; zadnja, Violeta Lepogled, oziroma »deklica, ki cel božji dan žveči« (Dahl 2009, 5), pa pooseblja napuh in pohlep. Na popotovanju po tovarni v vsaki sobi en otrok (in eden od njegovih staršev – spremljevalec) zaradi svojih (predvsem moralnih) pomanjkljivosti zapusti skupino in s tem tudi tekmovanje za končno, skrivnostno nagrado. Na koncu potovanja ostane samo še Čarli.

Potovanje je preživel, ker je posedoval lastnosti, ki določajo dobrega kapitalista, ki ga motivira protestantska logika: »marljivost, zmernost, častnost in skrbnost« (Weber 2002, 37). Dober protestantski kapitalist teh načel ne upošteva, ker bi bilo koristno (čeprav je), temveč, ker je prav. Tu lahko potegnemo paralelo s Čarlijevim delovanjem, ki ne le da je zadnjo zlato vstopnico dobil z božjim posredovanjem, temveč je potovanje po tovarni preživel, ker je marljiv, zmeren, časten in skrben.

Sladkarije, ki so na voljo v tovarni, ga ne obsedejo, temveč jih uživa v zmernosti, ni pretirano tekmovalen, ne zahteva, kar mu ne pripada, ter ni nespoštljiv do svojih staršev (in starih staršev). Ker Čarli ostane do konca tekmovanja, ne da bi vedel, da tekmuje, v tekmi zmagaja. To je tudi ločnica, ki jo Weber potegne med pravim puritancem oz. protestantom in Franklinovo verzijo ameriškega puritanca. Pravi protestantski individuum dela kot ve in misli, da je prav, Franklinov puritanec naredi, kot je koristno.

To je tudi poanta Čarlijeve zgodbe – zmagal je zaradi tega, kar je, ne zaradi truda, ki bi ga vložil v tekmovanje. Izhaja iz družbenega dna, preko Božjega posredovanja pride do vstopnice, ki mu je bila usojena, na koncu pa z izkazom svoje čiste narave pride do glavne nagrade – Vilijeve tovarne čokolade. In le on je je, v skladu z Vilijevo logiko kapitalizma, resnično vreden, ker je čist in nepokvarjen. Toda njegova nepokvarjenost ni njemu lastna, temveč privzgojena (o tem več v naslednjem podpoglavju).

Kdo naj bi prevzel tovarno, ko bom postal prestar za delo? Nekdo jo mora – zaradi Jodlarjev, če ne zaradi drugega. Ne pozabite, tu je na tisoče zvitih ljudi, ki bi izkoristili sleherno možnost, da bi prišli do nje in mi jo prevzeli, a takih ne maram. Sploh nočem nobenega odraslega človeka, ker me ne bi poslušal; ne bi se hotel učiti. Hotel bi početi stvari na svoj, ne na moj način. Torej sem primoran izbrati otroka. Rad bi imel dobrega, čutečega, ljubečega otroka,

takšnega, ki bi mu lahko – dokler sem še tukaj – zaupal najprejinejše skrivnosti izdelovanja slaščic (Dahl 2009, 190).

2.3 Čarli in koncept otroštva

Skozi zgodovino se je koncept otroštva močno spreminjal. Otroštvo kot neki privilegiran čas v življenju posameznika, ki mora biti ves čas polno sonca in smeha, je novodoben koncept, ki je v zahodnem svetu uveljavljen vsaj od časa po drugi svetovni vojni, še posebno po uveljavitvi permisivnega principa vzgoje (Lasch 1992). Christopher Lasch v svojem delu Socializacija reprodukcije in zlom avtoritete razloži, kako je starševstvo iz nedotakljive in neobremenjene funkcije ljudi, postala znanstveno delo. Iz nečesa, kar so starši počeli, brez da bi se zavedali posledic, ali da s tem vzgajajo otroke, so ustvarili nekaj, za kar starši potrebujejo izobrazbo.

Permisivnost (oziroma princip permisivne vzgoje) se je razvila iz novega razumevanja otroštva, kjer se starši trudijo, da svojemu otroku omogočijo kar se da srečno otroštvo. Toda stalno ugajanje otrokovim zahtevam lahko vodi tako v tesnobo staršev kot v narcizem in shizofrenijo otroka (Lasch 1992). Brucarjeva je v svojem delu osrednji poudarek namenila prav temu pojavu.

2.3.1 Čarli in novi val nedolžnosti

V žanru otroške literature poznamo dela, ki otroke in obdobje otroštva obravnavajo na poseben način. Lilijana Burcar jih obravnava v svojem delu Novi val nedolžnosti v otroški literaturi, kjer se osredotoča predvsem na dela J.K. Rowling iz serije Harry Potter in dela Philipa Pullmana Njegova temna tvar, Severni sij in Jantarni daljnogled. V delu Brucarjeva analizira upodobitev izvorne nedolžnosti glavnih junakov teh literarnih del ter ugotavlja, da so zasnovani ideološko, saj izvirajo iz miselnega preskoka 19. stoletja oziroma romantičnega videnja sveta.

Delo začne z zgodovinskim pregledom dojetja otrok in otroštva ter beleži miselne preskoke v splošnem dojetju te tematike. V obdobju srednjega veka je v miselnosti prevladovala podoba grešnega otroka, ki ga mora v spodobnega posameznika preoblikovati trda vzgoja in »skrbno nadzorovano prizadevanje otroka samega za zmanjšanje svoje izvorne krivde« (Burcar 2005, 12 – 13). Temu obdobju je sledila faza razumevanja otroka kot tabula rasa. Otroka v obdobju razsvetljenstva torej vidijo kot racionalnega, sposobnega učenja, vodljivega in dojemljivega (Burcar 2005, 13). Skozi življenje se tako otrok uči delovanja v družbi in preko izobraževanja in spontanega učenja odraste v kompetentnega posameznika.

Z vzponom meščanskega razreda se je začela pojavljati nova vrsta literature, ki je bila pisana izrecno za otroke. Dela kot so *Alica v čudežni deželi* (avtor Lewis Carroll, izdano leta 1865), *Oliver Twist* (avtor Charles Dickens, izdano leta 1838) in *Peter and Wendy* (avtor J.M. Barrie, izdano leta 1911), so bila pisana za branje otrok, čeprav so vsa kasneje postala tudi del klasičnega kanona velikih literarnih del. V meščanskih družinah so »dela, namenjena otrokom ... uživala status raritet in so bila pokazatelj premožnosti« (Burcar 2005, 14). Ta status pokazatelja premožnosti izhaja iz dejstva, da je morala biti družina dokaj premožna, da si je lahko privoščila nakup literature, namenjene otrokom (to pomeni luksuz nakupa knjig, ki bodo brane zgolj v času, ko bodo v gospodinjstvu otroci).

Če so v obdobju razsvetljenstva otroški liki potrebovali »navezo s svetom odraslih, ki deluje kot njihovi moralni učitelji in varuhi« (Burcar 2005, 14), je romantični otroški literarni junak popolnoma samozadosten. Podoba nedolžnega, moralno čistega otroka se je pojavila v času, ko so otroci nižjih slojev še vedno opravljali težaška dela, romantični pesniki pa so začeli opozarjati na krivice, ki so se jim godile. Eno izmed takih del je prej omenjeni *Oliver Twist*. Tako se je začela vzpostavljati podoba »izoliranega otroka, ki lebdi zunaj družbenih vplivov in vpisov« (Burcar 2005, 18). V romantičnem razumevanju otroka je le-ta rojen moralno čist in nedolžen, pokvari in umaže ga svet okrog njega. Obdobju otroštva pripišejo neko naravno posedovano čistost, ki jo poseduje vsak otrok, toda jo skozi življenje izgubi (Burcar 2005).

V okviru te mentalitete, ki se danes znova pojavlja v obliki prodajnih uspešnic tipa *Harry Potter* in *Njegova temna tvar*, avtorica zaključí, da se v otroški literaturi znova pojavlja nedožni otroški junak, ki je sam svoj šerif oziroma kontrolirani divjak. Tovrstni liki delujejo po svojih pravilih, ki se pogosto ne skladajo s pravili odraslih, toda zaradi njihove otroške čistosti so ta pravila pogosto označena kot boljša⁹. Divjost teh belih dečkov srednjega razreda je »razumljena kot bolj uglajena in krotkejša« (Burcar 2005, 110)¹⁰, glavni junak pa jo preraste. S tem predstavlja in vzpostavlja »normativni maskulinistični subjekt«¹¹ (Burcar 2005, 111).

⁹ Zato junak ni kaznovan.

¹⁰ In predvsem manj permanentna kot pri pripadnikih delavskega razreda.

¹¹ V smislu reka boys will be boys.

2.3.2 Čarli in vzgoja

Dahlova literatura za otroke in mladino se na nekaterih točkah nevarno približuje tej »neoromantiki« (na primer njegova otroška zgodba Matilda, izdana leta 1988), bistvena razlika pa je v dejstvu, da Dahl iz zgodbe ne izpusti principa vzgoje in potrebe otroka po nadzoru odraslih (razsvetljuje otrok).

V delu Čarli in tovarna čokolade je potreba in vpliv staršev na otroke več kot očiten. V samem delu avtor implicitno poudarja, da otrok sam po sebi ni ne dober ne slab, razliko med dobrim ali neznosnim otrokom naredijo njegovi starši.

Avgusta Zlimana spoznamo, ko najde prvo zlato vstopnico, z besedami njegove mame:

»Vsak dan poje toliko čokolad, da bi bilo zanj skoraj nemogoče, da je ne bi našel. Veste, hranjenje je njegov konjiček. Edino, kar ga zanima. Še zmeraj bolje, kot da bi bil huligan in bi v prostem času s flinto streljal naokrog ali kaj podobnega, a ne? Mislim, da ne bi toliko jedel, če hrane ne bi rabil, se vam ne zdi« (Dahl 2009, 32 – 33).

Odziv babice in dedka: »Kako odurno ženšče. In kako ostuden mulec« (Dahl (2009, 34).

Veruško Solinar spoznamo z besedami: »Kje je moja zlata vstopnica? Hočem svojo zlato vstopnico« (Dahl 2009, 36). Čarli sam opazi, da z njenim in vedenjem njenega očeta ni vse v redu in vpraša: »Dekličin oče se ne obnaša preveč pametno, dedek, se ti ne zdi« (Dahl 2009, 37). Dedek Jože mu pove: »Razvadil jo bo, od razvajencev ne moreš pričakovati nič dobrega, Čarli, zapomni si« (Dahl 2009, 37).

V zgodbi stari starši delujejo kot modreci, ki iz velike zakonske postelje Čarliju pomagajo in svetujejo. Dedek je kasneje tudi njegov spremljevalec na poti po tovarni, v kateri je nekoč sam delal.

Dedek skupaj s starimi straši in starši tako Čarliju zagotavljaja potrebno avtoriteto, oziroma moralni kompas, po kateremu se Čarli ravna. Kot smo že omenili, Lasch v svojem tekstu Socializacija reprodukcije in zlom avtoritete opisuje pojave, ki vodijo v specifičen razvoj posameznikov. V odnosu do otrok družba zahteva od staršev popolno podrejenost in ugajanje otrokovim zahtevam. Tak princip vzgoje po

Laschu pripelje do »izgube meja sebstva, iluzije vsevednosti in magičnega mišljenja [...] narcisistične motnje« (Lasch 1992, 201). Čarli je v spremstvu svojega dedka miren in ubogliv, kar ni mogoče reči za ostale udeležence, ki jih njihova neubogljivost dosledno kaznuje z izpadom iz tekme. Avgust pade v reko, iz katere ne bi smel piti (glej Slike 2.33 – 2.35), Veruško napadejo veverice (glej Slike 2.30 – 2.32), ki jih ni mogla imeti, Violeto čigumi, ki ga ne bi smela vzeti, spremeni v borovnico (glej Slike 2.36 – 2.38), Majk pa se zaradi neposlušnosti skrči na velikost mezinca (glej Slike 2.39 – 2.41).

Te kazni, neprijetne, kakor so, so vseeno manj neprijetne kot potencialne psihološke motnje, ki jih opisuje Lasch. Če Dahl te otroke označi za nevzgojene in neprimerne za vodenje tovarne po Webrovi logiki, Lasch opozarja, da zlom avtoritete v zahodni družbi pomeni predvsem manjko teh, pravih protestantskih posameznikov, ki delujejo moralno.

Divjaško in samovoljno vedenje otrok je v zgodbi označeno kot negativno, Čarlija pa bolj kot karkoli drugega definira njegova mirnost in spoštovanje avtoritete. Naravna divjost, ki naj bi zaznamovala otroke delavskega razreda (neoromanticizem pri Burcarjevi) Dahl raje pripiše meščanski mulariji, Čarlija pa postavi na rob družbe (v filmu iz leta 2005 so to ponazorili s postavitvijo razpadajoče hiške na skrajni rob mesta), od koder jim je moralno superioren.

Tako Čarliju (kot belemu dečku) odpiše avtomatično nedolžnost, samosvojost in neupoštevanje pravil odraslih¹² in ga z njegovo dobrotljivostjo in samožrtvovanjem postavi v neoromantično polje dekliškosti (Burcar 2005, 31). Neoromantični moški lik je zaradi svoje igrivosti neprestano na robu težav, katerim se seveda vedno premeteno izogne (Burcar 2005, 33), v pravljici Čarli in tovarna čokolade pa vsi otroci, ki se vedejo samovoljno, za svoje napake plačajo (in zanje niso nagrajeni, kot v neoromantičnih delih).

Delo Čarli in tovarna čokolade je predhodnik del, ki jih omenja Burcarjeva in kronološko spada v obdobje druge polovice 20. stoletja. To je obdobje, ko so freudovska revolucija, družbeno politične spremembe in »nevzdržnost, brezizhodnost in logična protislovnost [...] romantičnega [...] diskurza« (Burcar 2005, 41) povzročili zasuk v razumevanju mita o nedolžnosti otrok in ga na koncu tudi razbili. Tako so se vse od zgodnjih 70. let dalje, pisci literature za otroke in mladino obračali v bolj

¹² Ki sta »sestavni del družbeno kodirane maskuliniteti« (Burcar 2005, 106).

realne problematike in dojeli oziroma si priznali »kompleksnost otroštva« (Burcar 2005, 40).

Dahl otroku daje potencial odličnosti in koristnosti v družbi, toda le pod vodstvom svojih skrbnikov, ki ga moralno in etično vodijo, oziroma ga krmarijo proti pravim odločitvam tako, da na koncu sam ve, kaj je prav in kaj ne.

»Dekličin oče se ne obnaša preveč pametno, dedek, se ti ne zdi?« (Dahl 2009, 37).

Kot tak je Čarli pravi posameznik, da zasede mesto protestantskega individuuma v protestantski etiki.

2.4 Čarli in morfologija pravljice

Pravljica kot oblika pripovedi je verjetno najstarejša oblika pripovedovanja zgodb, ki posamezniku osmišljajo svet in posredujejo vrednote in norme družbe. Vsaka kultura pozna svoje pravljice, preko katerih lahko pridemo do njenih temeljnih vrednot. Ker so bile pravljice in bajke namenjene preprostemu prebivalstvu, je vsebina ponavadi zgoščena na karikirane like, pri katerih ni dvoma o njihovih namenih. Čarovnica je vedno predstavnik zla, medtem ko je princ vedno simbol dobrote in poguma.

Na prehodu iz 19. v 20. stoletje se je Vladimir Propp podal v analizo ruskih pravljic in svoje ugotovitve zbral v delu Morfologija pravljice. Razdelal je temeljne vzorce in oblike ruskih ljudskih pravljic, po katerih lahko še dandanes analiziramo in razumemo pravljice in njihovo sporočilnost.

Propp pravljico razume kot »vsak razvoj od škodovanja ali manjka prek vmesnih funkcij do poroke ali drugih funkcij, uporabljenih kot razplet« (Propp 2005, 109). Razplet je ponavadi ugoden za junaka in neugoden za škodljivca. Pravljica Čarli in tovarna čokolade je v tem smislu dokaj tipična, saj se zgodba razvije od manjka (oziroma materialnega pomanjkanja) do končnega razpleta (oziroma osvojitve končne nagrade – tovarne).

Pozitivni liki v zgodbi delujejo tako, kot avtor označi pozitivno vedenje, negativni liki pa na drugi strani – negativno. Zgradbo zaplet – razplet Propp poimenuje linija, ena pravljica pa lahko vsebuje več linij. Čarli in tovarna čokolade je zelo preprosta pravljica z eno linijo, jasno izrisanimi škodljivci in glavnim junakom.

Propp razdela tudi sedem krogov delovanja likov, med katere razdeli njihove funkcije v zgodbi.

1. Krog delovanja škodljivca – škodovanje, boj z junakom, zasledovanje,
2. Krog delovanja darovalca – priprava za podelitev in sama podelitev čarobnega sredstva,
3. Krog delovanja pomočnika – junakov prostorski premik, premostitev nesreče ali zapolnitev manjka, rešitev pred zasledovanjem, razrešitev težkih nalog, junakova preobrazba,
4. Krog delovanja carične (in njenega očeta) – nalaganje težkih nalog, označitev, razkrinkanje, prepoznavanje, kaznovanje drugega škodljivca, poroka,

5. Krog delovanja pošiljatelj – pošiljanje, povezovalni dejavnik,
6. Krog delovanja junaka – odprava na iskanje, odziv na darovalčeve zahteve, poroko,
7. Krog delovanja lažnega junaka – enako kot junak, le da ima še posebno funkcijo N, neutemeljene zahteve. (Propp 2005)

Ker Čarli in tovarna čokolade ni tipična pravljica, forma ne ustreza popolnoma¹³, vseeno pa lahko like v zgodbi razdelimo na naštete kroge delovanja likov.

Vlogo škodljivca in lažnega junaka si razdelijo štirje otroški tekmovalci, vlogo darovalca in pomočnika zaseda Vili, vlogo junaka zaseda Čarli (kot ga poimenuje tudi Dahl – »The Hero«; (Dahl 2001, 5), v slovenskem prevodu je prevedeno v »glavni junak« (Dahl 2009, 5))¹⁴. Tako se Čarli kot v vseh drugih pravljicah drugi glavni junaki, odpravi na popotovanje, kjer se dobro bori proti zlu, na koncu zgodbe zmaga dobro, zlo pa je poraženo. Tudi sama moralna sporočilnost zgodbe je jasna – če boš priden in ubogljiv, se ti lahko uresničijo sanje.

Tako kot so nekoč ljudske pravljice poslušalcem posredovale osnovne moralne vrednote družbe, dandanes moderne pravljice, predvsem otrokom, na karikiran način predstavijo idealno družbeno situacijo. Vsi vemo, da mora vitez rešiti princeso pred zmajem, jo pripeljati nazaj v domače kraljestvo ter jo poročiti. Prav zato je glavni element komičnih zgodb prav disonanca med vlogami ustaljenih likov. Najbolj komično je, če nam predstavijo zgodbo, v kateri se vitez ne vede, kakor bi se moral, je neroden, sebičen, samovšečen ali celo strahopeten.

V tem smislu Čarli in tovarna čokolade smiselno sledi smernicam zgradbe pravljic in posreduje svoje sporočilo. Sebično in nevzgojeno vedenje Čarlijevih sotekmovalcem je karikiran in banalizirano do te mere, da postane komično in bralcu postane jasno, kaj je predstavljeno kot pozitivno delovanje. Torej, če je bralcu tekst predstavljen na način, ki mu je poznan, bo brez težav razbral sporočilo zgodbe.

¹³ Kar priznava tudi sam Propp – krog lahko popolnoma ustreza enemu liku, en lik lahko obsega več krogov delovanja ali pa se en krog razdeli na delovanje več likov (Propp 2005, 94–95).

¹⁴ S prevodom se tako izgubi pomen izvornika, kjer je bolj poudarjen pomen Čarlijeve vloge. Besedi glavni junak v angleščino ponavadi prevedemo v smislu main character. Zato bi bil, bolj kot v glavni junak, smislen prevod junak.

2.5 Čarli, Vili in vizualne reprezentacije

Ker je delo Čarli in tovarna čokolade otroška zgodba, ga že od prve izdaje naprej spremljajo ilustracije. Prve izdaje knjige sta opremila Faith Jaques in (kasneje po vsebinskih popravkih) Joseph Schindelman. Izdaja, ki je sledila leta 1985, je bila ilustrirana izpod rok Michaela Foremana, od leta 1995 dalje pa v izdajah tekst spremlja Dahlov 'hišni' ilustrator Quentin Blake, katerega ilustracije so danes skorajda sinonim za Dahlove zgodbe. Do leta 2006 je ilustriral kar 323 otroških del, od katerih je bil pri 35 avtor zgodbe, z Dahlom pa je sodeloval 18-krat (Contemporary writers 2011).

Slika 2.4: Čarli in Vili

Vir: Blake v Dahl (2009, 181).

Zaradi narave otroških del je ilustracija pripadajoča zgodbi eden izmed pomembnejših elementov. Otrok zaradi manjše količine izkušenj in poznavanja simbolov sveta odraslih preko otroških knjig in ilustracij ustvarja svoj miselni svet, zato so ilustracije pomemben del zgodbe. Torej, s stališča otroka je pomembno, kako in na kakšen način so liki upodobljeni.

Blakeov stil, ki spremlja večino Dahlovih zgodb za otroke, zaznamuje njegova preprostost in nedorečenost. Pri njegovih ilustracijah se zdi, kot da like zgolj skicira z namenom podati bistvo lika, obenem pa otrokom prepustiti čimveč proste domišljije. Ilustracije drugega avtorja, ki ga bom obravnavala, Michaela Foremana, so veliko bolj dodelane in natančne.

W. J. T. Mitchell v svojem delu Slikovna teorija poudarja, da je besedilo z ilustracijami dvojno kodirano, saj spaja diskurz in reprezentacije »izrekljivega in

vidnega preko neopazne, nevidne meje predstavlja primer pogojev, ki omogočajo, da rečemo: »To je to« (označevanje)« (Mitchell 2009, 90). Njegova argumentacija se nanaša na delo *Les thraison des images*, Reneja Magitteja, iz leta 1927 (znamenita podoba pipe, ki to ni – *Ceci n'est pas une pipe*). Podobe torej, izdajo¹⁵ pravi pomen stvari, kot družbeno kodirane pa služijo pri sporazumevanju in simbolizaciji (Eco 2005).

Reprezentacije povezujejo pomen in jezik s kulturo. Kultura obstaja in se reproducira preko podajanja reprezentacij, v katerih se skrivajo pomeni, ki jih mora pripadnik kulture razbrati. Sapir Whorfova hipoteza nam razkriva, da je jezik relativna in povsem arbitrarna stvar. V samem bistvu drevesa ni nič specifičnega, kar bi kazalo na to, da je beseda drevo edina primerna, da ga poimenuje (Hall 1997). »Pomen ni predmet ali oseba ali stvar, niti ni sama beseda. Mi smo tisti, ki določajo pomen tako trdno, da se čez nekaj časa zdi, da gre za nekaj naravnega in neizogibnega« (Hall 1997, 21)¹⁶. Pomen je skonstruiran preko sistema reprezentacij.

Zato je pri reprezentacijah najpomembnejši element učenja. Z učenjem govora, branjem in obenem s spoznavanjem kulturnih vzorcev, se bralec nauči prepoznati in dekodirati pomene, skrite v slikah. Torej je tisto, kar je predstavljeno, tam z enako pomembnim razlogom kot tisto, kar manjka.

V svetu literarnih junakov »nam literarna dela izrecno povedo stvari, o katerih nikoli ne bomo mogli podvomiti« (Eco 2006, 13). Vsi namreč brez dvoma vemo, da je bil »Sherlock Holmes samski, Rdečo kapico je požrl volk [in] Ana Karenina naredi samomor«. To so dejstva, o katerih se strinjajo vsi ljudje, ki so bili s temi literarnimi liki seznanjeni. Prav tako vsi brez dvoma vemo, da Racman Jaka ne nosi hlač in da ima Zajček Dolgoušček rad korenje.

S stališča otroške literature, ki jo obdajajo vizualne reprezentacije likov, je to gledišče pomembno, saj tekst in pripadajoče ilustracije mlademu bralcu sporočajo, da »to« je »to« in da so dejstva v zgodbi nedvoumna (Eco 2006).

»Ne samo da nam literarna besedila izrecno povedo stvari, o katerih nikoli ne bomo mogli podvomiti, ampak nam – za razliko od sveta – z najvišjo avtoriteto sporočajo,

¹⁵ V obeh pomenih besede izdati: »1. sporočiti nasprotniku, sovražniku, kar kdo ve ali mu je zaupano, z namenom škodovati komu«; »2. biti zunanja podoba, znamenje česa« (Slovar slovenskega knjižnega jezika 2011).

¹⁶ »The meaning is not in the object or person or thing, nor is it in the word. It is we who fix the meaning so firmly that, after a while, it comes to seem natural and inevitable« (Hall 1988, 21).

kaj je v njih treba sprejeti kot pomembno in takšno, da ne more biti naše izhodišče za svobodne interpretacije» (Eco 2006, 13).

2.5.1 Vizualna reprezentacija Jodlarjev

Ni naključje, da je imel Dahl v šestdesetih letih, ob prvi ameriški izdaji, težave z opisom Jodlarjev, za katere ni bilo več politično korektno, da bi bili upodobljeni kot majhni, črni delavci, pripeljani iz Afrike v Lodnon, kjer v tovarni delajo za kakavova zrna. Ker je družba začela delovati na drugačen način, je bilo iz družbenih tekstov potrebno odstraniti moteče elemente, tudi škodljive upodobitve likov iz otroških pravljic (Roald Dahl Fans 2011).

Slika 2.5: Jodlarji

Vir: Roald Dahl Fans 2011

Ob prvem izvidu je bilo delo deležno kritik glede opisa in ilustracije lika Jodlarjev. Društvo National Association for the Advancement of Colored People (v nadaljevanju NAACP) in nekateri drugi avtorji so opozarjali na neprimernost porekla in izgleda Jodlarjev, saj glede na takratne razmere v Združenih državah Amerike ni bilo več primerno, da se je napol suženjsko delovno silo prikazovalo kot črno.

NAACP je društvo, ki je bilo ustanovljeno leta 1909, v Baltimorju, v zvezni državi Maryland. Društvo je bilo izjemno aktivno v času ukinjanja rasne segregacije v Združenih državah Amerike, tudi kasneje pa so se borili proti vsakršni rasni diskriminaciji. Njihovo poslanstvo je »zagotavljanje politične, izobraževalne, socialne

in ekonomske enakopravnosti za vse ljudi in iztrebljanje rasnega sovraštva in diskriminacije¹⁷« (Wikipedia 2011b).

Ilustracija je postala sporna zaradi spreminjanja rasne situacije v Združenih državah Amerike. Tako vidimo, da razmere v družbi vplivajo na oblikovanje in cenzuro v otroški literaturi. Ker mladinska literatura poleg zabave tudi uči, ni vseeno, kakšne miselne vzorce mladi bralci sprejemajo. Dahl je bil zato prisiljen spremeniti nekatera dejstva in opise v zgodbi, seveda pa je bilo potrebno zamenjati tudi ilustracije (Wikipedia 2011a).

Slika 2.6: Jodlarji

Vir: Blake v Dahl (2009, 88).

Slika 2.7: Vili ob srečanju z Jodlarji

Vir: Blake v Dahl (2009, 91).

Blakova upodobitev iz leta 1995 sledi smernicam prejšnjih ilustratorjev, saj male Jodlarje upodablja v njihovih tradicionalnih nošah (glej Sliko 2.6), ki spominjajo na oblačila jamskih ljudi. V ilustracijah je jasno viden kontrast med 'civiliziranim' Vilijem, oblečenim v frak, z metuljčkom in klobukom, in Jodlarjem, katerega je presenetil (glej Sliko 2.7).

V filmu iz leta 2005 so Jodlarje med življenjem v deželi Jodlariji oblekli v oblačila, ki spominjajo na ljudi, slikane v National Geographic (glej Sliko 2.8), kasneje, med delom v tovarni, pa imajo v vsaki produkcijski hali drugačno opravo (toda vsi enako, vse Jodlarje tudi igra isti igralec, ki so ga računalniško 'pomnožili') (glej Slike 2.9-2.11).

¹⁷ »To ensure the political, educational, social, and economic equality of rights of all persons and to eliminate racial hatred and racial discrimination« (Wikipedia 2011b).

Slika 2.8: Poglavar Jodlarjev

Vir: Burton (2005).

Slika 2.9: Jodlar

Vir: Burton (2005).

Slika 2.10: Jodlarji

Vir: Burton (2005).

Slika 2.11: Jodlarji

Vir: Burton (2005).

Knjižna in filmska podobitev Jodlarjev spominja na zgodnje antropološko razumevanje »primitivnih« družb. Le-te so antropologi opisovali in razumeli kot izjemno heterogene in nekompleksne (Godina 1998). Kulturni oziroma socialni evolucionizem, iz katerega izhaja moderna antropologija, je temeljil na predpostavki, da »za vse družbe in kulture obstaja samo ena zgodovina, en njen potek« (Godina 1998, 44).

Torej so tako imenovane »primitivne« družbe omogočale pogled v preteklost zahodne družbe in kulture; nekaj, kar je racionalni zahod že »dal skozi«. Tako so bili

največji družboslovci 19. stoletja rasisti, kar analitiki pojasnjujejo kot posledico duha časa. Verjeli so v inferiornost »staroselcev« in s tem upravičevali posege v njihovo življenje (Godina 1998). Zgodba v vizualnem smislu in v okviru prvih »porodnih krčev« sledi takšnemu razumevanju delovanja družbe in družbenega reda¹⁸.

¹⁸ Dejstvo, da v tovarni dela cenejša delovna sila, pripeljana iz eksotične dežele, katerih lastnik je lastnik tovarne.

2.5.2 Vizualna reprezentacija Čarlija Vedrana

Upodobitev Čarlija se od izdaje do izdaje ni posebno spreminjala, ilustratorji (in filmski ustvarjalci) so vseskozi ohranjali podobo povprečenega dečka, v katerega se lahko vživi vsak fantek, živeč v zahodnem svetu. Njegova preprostost in nezahtevnost se vizualno odraža predvsem po standardni fantovski frizuri (kratko prstriženi lasje), vitki postavi (kot posledica življenja v pomanjkanju) in preprostih oblačilih (hlače, majica in suknjič).

Tako je ostajalo skozi spreminjanje vizualne podobe zgodbe vedno pomembno, da Čarli ohrani videz skromnosti in povprečnosti. V luči konca zgodbe se zdi, kot da je paleta Čarlijevega izgleda in vedenja pomembna zaradi pomembnega dejstva njegovega odraščanja. Majavšek si je namreč želel naslednika, ki bo otrok, ki bo imel rad sladkarije in ga bo moč naučiti njegovega načina vodenja tovarne.

Slika 2.12: Čarli

Vir: Foreman v Dahl (1985, 14).

Slika 2.13: Čarli

Vir: Blake v Dahl (2009, 9).

Slika 2.14: Čarli

Vir: Burton (2005).

V luči dela Protestantska etika in duh kapitalizma je vizualno poudarjanje Čarlijeve skromnosti bistveno. Protestantsko etiko definira askeza, ki prepoveduje, da bi zemeljske dobrine posameznik ekscesno izkoriščal. Prav zaradi te skromnosti je Čarli edini primerni kandidat za vodenje Majavškove tovarne.

2.5.3 Vizualna reprezentacija Vilija Majavška

Vili Majavšek je v obeh izdajah upodobljen kot rahlo ekscentričen, čudaški pomembnež, ki naokrog teka oblečen v oblačilih živih barv in nenavadnih oblik.

Slika 2.15: Vili Majavšek

Vir: Foreman v Dahl
(1985, 68).

Slika 2.16: Vili
Majavšek

Vir: Blake v Dahl
(2009, 5).

Slika 2.17: Vili Majavšek

Vir: Burton (2005).

Njegova živahnost je izražena preko barv in nenavadnih oblačil (v knjigah so ilustracije črno-bele, zato je ekscentričnost izražena preko nenevadnega izbora oblačil). Upodobljen je kot navidezno uglajen gospod, ki ni popolnoma običajen. Njegove izjave so pogosto čudaške, kar je izraženo tudi v ilustracijah. Njegova živahnost ima izvor v njegovi povezavi s sladkarijami; le-te so namenjene otrokom, zato mora biti tudi sam Vili otročji. Sladkarije ne privlačijo otrok zgolj s svojim dobrim okusom, temveč tudi s svojimi živo pisanimi ovitki.

Tako je Vili s svojim videzom in vedenjem popolnoma predan protestantski etiki oziroma njenemu odnosu do dela. Svojo ljubezen do proizvodnje slaščic izraža preko svojega oblačenja, vedenja in splošnega odnosa do tovarne in svojih receptov. Kljub velikemu uspehu svojih produktov ne počiva, temveč dalje izumlja nove slaščice.

2.5.4 Vizualna reprezentacija štirih tekmovalcev

Zaradi pomembnosti ponazoritve slabih lastnosti ostalih štirih tekmovalcev sta se oba ilustratorja (Blake in Foreman) bolj kot Čarliju, posvečala njihovi zunanji podobi. Za mladega bralca je bistveno, da ima ob branju Dahlovih živahnih opisov tekmovalcev pred seboj tudi podobo, ki karikira njihove slabe, nezaželene lastnosti. Ilustracije (in podobe v filmu) se osredotočajo na upodabljanje njihovih slabih lastnosti, kot sem jih že opisala.

Skladno s Hallovim razumevanjem narave pomena in njegove povezave s konstrukcijo reprezentacije¹⁹ je za ilustratorja (in filmarja) pomembno, da lastnosti razvajenih otrok predstavi na način, ki bo nedvoumen v svoji sporočilosti. Zato ni naključje, da je Avgust predstavljen kot debelušen deček, umazan s čokolado, Veruška kot lepo oblečena deklica, na strani katere uslužno sedita oče in mama, Violeta kot nastopaška deklica, ki preko glav publike maha s svojo vstopnico, Majk pa kot deček, ki oblečen v vojno opremo neprestano bulji v televizijo.

Dogodki, ki v zgodbi orisujejo neprimerno vedenje, se, kot smo že povedali, ponavadi zaključijo s kaznijo oziroma izpadom tekmovalca. Zaradi vzgojnega elementa v zgodbi morajo biti te kazni kar se da neprijetne, saj s tem mlademu bralcu sporočajo neprimernost vedenja.

Pomen njihove nevzgojenosti se mlademu bralcu posreduje preko označevanja njihovega vedenja. Ker je posledica njihovega vedenja kazen, je vrednotno označeno za manjvredno oziroma neprimerno.

¹⁹ »Pomen ni predmet ali oseba ali stvar, niti ni sama beseda. Mi smo tisti, ki določajo pomen tako trdno, da se čez nekaj časa zdi, da gre za nekaj naravnega in neizogibnega« (Hall 1988, 21).

2.5.4.1 Veruška Solinar

Slika 2.18 Veruška Solinar

Vir: Burton (2005).

Slika 2.19: Veruška Solinar

Vir: Blake v Dahl (2009, 36).

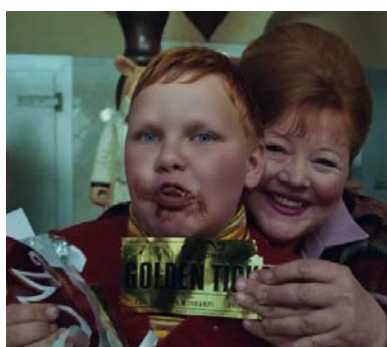
Slika 2.20: Veruška Solinar

Vir: Foreman v Dahl (1985, 36).

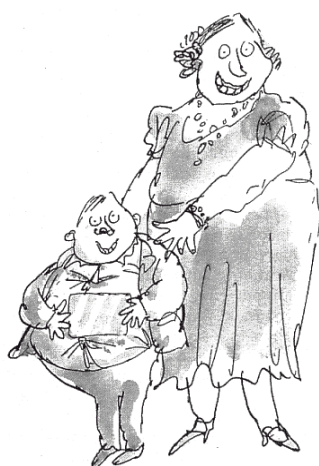
2.5.4.2 Avgust Zliman

Slika 2.21: Avgust Zliman

Vir: Burton (2005).

Slika 2.22: Avgust Zliman

Vir: Blake v Dahl (2009, 33).

Slika 2.23: Avgust Zliman

Vir: Foreman v Dahl (1985, 33).

2.5.4.3 Violeta Lepogled

Slika 2.24: Violeta
Lepogled

Vir: Burton (2005).

Slika 2.25: Violeta
Lepogled

Vir: Blake v Dahl
(2009, 43).

Slika 2.26: Violeta Lepogled

Vir: Foreman v Dahl
(1985, 42).

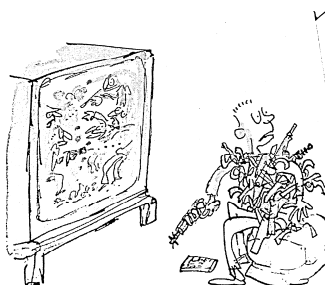
2.5.4.4 Majk Bulc

Slika 2.27: Majk Bulc

Vir: Burton (2005).

Slika 2.28: Majk Bulc

Vir: Blake v Dahl
(2009, 46).

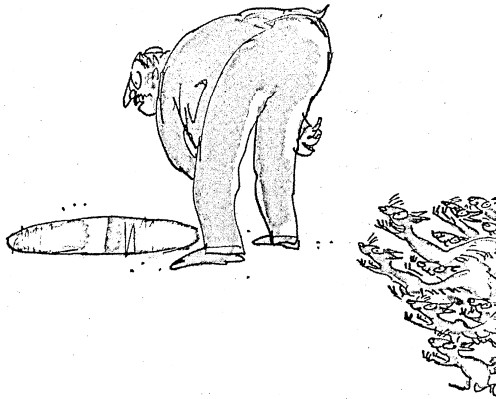
Slika 2.29: Majk Bulc

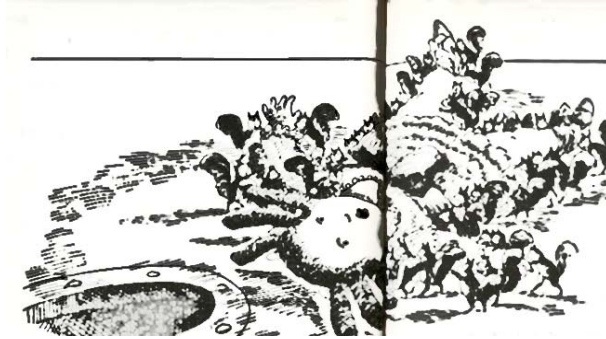
Vir: Foreman v Dahl
(1985, 44).

2.5.4.5 Veruškina kazen

Slika 2.30: Veruškinoga očeta napadejo veverice

Slika 2.31: Veruško odnesejo veverice

Vir: Foreman v Dahl (1985, 122-123).

Vir: Blake v Dahl (2009, 148).

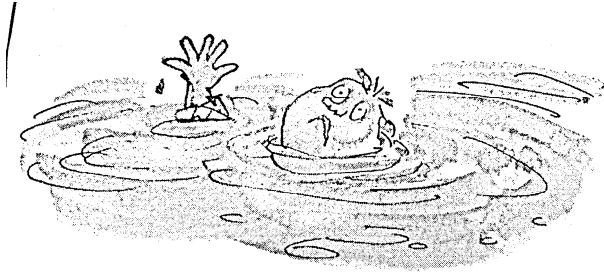
Slika 2.32: Veruško napadejo veverice

Vir: Burton (2005).

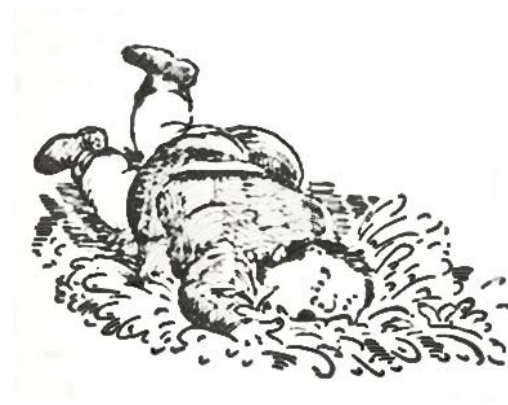
2.5.4.6 Avgustova kazen

Slika 2.33: Avgust pade v čokoladno reko

Vir: Blake v Dahl (2009, 95).

Slika 2.34: Avgust pade v čokoladno reko

Vir: Foreman v Dahl (1985, 82).

Slika 2.35: Avgust se utaplja v reki

Vir: Burton (2005).

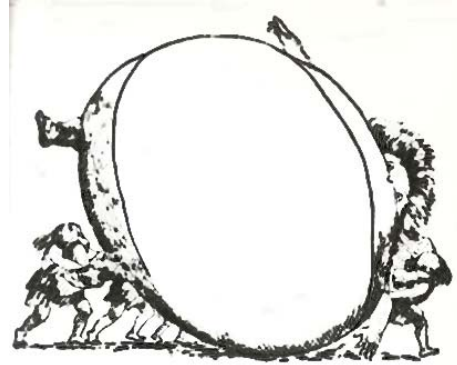
2.5.4.7 Violetina kazen

Slika 2.36: Violeta postane borovnica

Vir: Blake v Dahl (2009, 124).

Slika 2.37: Violeta postane borovnica

Vir: Foreman v Dahl (1985, 109).

Slika 2.38: Violeta postaja borovnica

Vir: Burton (2005).

2.5.4.8 Majkova kazen

Slika 2.39: Majk se skrči na velikost palca

Vir: Blake v Dahl (2009, 170).

Slika 2.40: Majk se skrči na velikost palca

Vir: Foreman v Dahl (1985, 143).

Slika 2.41: Majk se skrči na velikost palca

Vir: Burton (2005).

3 Vili in duh kapitalizma

Delo *Protestantska etika in duh kapitalizma* je bilo leta 1920 prvič objavljeno kot enotno delo, posamezni prispevki pa so bili objavljeni posamično v Jaffesovem Arhivu za sociološko znanost in socialno politiko v obdobju med letoma 1904 in 1905 (Wikipedia 2011c).

V samem delu Weber razdela pogled na svojevrsten pojav, ki ga je opazil med evropskimi protestanti, in sicer ne glede na to, ali so »v nadrejenem ali podrejenem položaju, kažejo nagnjenja k ekonomskemu racionalizmu« (Weber 2002, 28). Ker podobnega vedenja ni zabeležil pri pripadnikih drugih religijskih ločin, oziroma vsaj ne v takšnem obsegu, je začel razmišljati o sestavinah protestantske vere, ki vplivajo na tovrstno vedenje.

Tako je svoje razmišljanje razširil na raziskavo, ki je kasneje postala delo *Protestantska etika in duh kapitalizma*. Na tem mestu je sklenil svoje razmišljanje in ugotovitve o specifikah protestantske vere (od kalvinistov do luteranov), ki vplivajo na to, da znajo pripadniki protestantske vere bolj oziroma bolj racionalno razpolagati s kapitalom, ki ga imajo na razpolago.

S tem je definiral tip posameznika, katerega vera določa do te mere, da v življenju deluje na specifičen način in je v primerjavi z drugimi pripadniki družbe ekonomsko bolj uspešen – protestantski individuum (Weber 2002). Prav specifični posameznik pa je gonilna sila otroške zgodbe Čarli in tovarna čokolade.

Weber v razmišljanju in raziskavi, ki jo opiše v svojem delu, pride do že omenjenega zaključka, da je uspešna kapitalistična logika nastala prav zaradi protestantske vere oziroma njene specifične etike in videnja sveta. Weber torej pride do Marxu nasprotnega zaključka, in sicer, da je vera tista, ki je povzročila kapitalizem. Prišel je tudi do ugotovitve, da sta vera in etika, vezana na njo²⁰, z leti in selitvijo v Združene države Amerike za seboj pustili zgolj kapitalizem in velike dobičke (Collins 1986, 51 – 52).

Skladno z Webrovim razumevanjem protestantskega kapitalizma bom Vilija Majavška v nadaljevanju obravnavala v povezavi s protestantizmom, vezanim na protestantsko etiko (ki sem jo razdelala v prvem delu naloge). Bistvena razlika med tem in kapitalizmom, ki je sledil (v *Protestantska etika in duh kapitalizma* ga Weber naveže na Franklina), je v razumevanju posameznikovega delovanja. Protestantski

²⁰ Bistvena elementa, ki sta povzročila protestantski puritanizem.

kapitalist namreč ne naredi, kot je zanj najbolj koristno, temveč tako, kot je po njegovem mnenju prav. V tem razumevanju posameznikove vloge v družbi protestantski kapitalizem posamezniku na pleča nalaga veliko večje breme vesti.

3.1 Duh kapitalizma

V delu *Protestantska etika in duh kapitalizma* Weber duh kapitalizma opredeli kot mislenost, ki je prevevala pripadnike protestantske ločine in jih v primerjavi z njihovimi katoliškimi oziroma krščanskimi kolegi naredila finančno uspešnejše.

Weber opis duha kapitalizma začne z obrazložitvijo, da je le-ta »lahko samo »zgodovinski individuum«, to je kompleks soodnosij v zgodovinski resničnosti, ki jih je z gledišča njihovega kulturnega pomena mogoče pojmovno skleniti v celoto« (Weber 2002, 35). To pomeni, da na pojem duha kapitalizma gledamo širše, in sicer predvsem s kulturno zgodovinske perspektive. Sam pojem želi razumeti in analizirati iz delov, ki so specifični za določeno kulturno območje in jih sestaviti v homogeno celoto. Dalje pojma ne opredeli naštevalno, oziroma s podajanjem definicij, temveč preko provizorične ponazoritve »tistega, kar imamo z duhom kapitalizma tukaj v mislih« (Weber 2002, 36).

Duh kapitalizma tako razume kot skupek vedenja oziroma morale in etike, ki jo posamezniku priskrbi njegova vera. Kot poudari tudi Weber sam, ti elementi nimajo »zvez z religioznim« (Weber 2002, 36) in so zatoj posvetne narave. Koncept duha kapitalizma tako dopolni z nekaj nasveti, ki se jih mora zavedati vsak dober kapitalist: »Vedi, da je čas denar [...] [v]edi, da je kredit denar [...] [v]edi, da je denar plodne in rodovitne narave [...] [v]edi, da je dober plačnik po pregovoru gospodar sleherne mošnje« (Weber 2002, 36).

Poseben poudarek je na besedah »marljivost, zmernost, častnost [in] skrbnost« (Weber 2002, 39). Dalje poudari, da se teh zapovedi zavedajo in držijo vse vrste kapitalistov, toda (na primer) jenkijevska vrsta kapitalista teh zapovedi ne upošteva zaradi časti ali etosa, temveč zaradi koristnosti. Z drugimi besedami, jenkijeviski kapitalist, ki se drži filozofije pohlepa, upniku denarja ne bo vrnil, ker bi bilo nasprotno moralno napačno, temveč, ker je koristno, saj bo upnik vedel, da je dober plačnik (Weber 2002). Pravi Webrov kapitalist se teh pravil ne drži, ker je koristno, temveč, ker je prav²¹.

²¹ »Toda pri tem mu je – kot bomo videli – manjkal prav ta svojevrstni etos« (Weber 2002, 39).

3.1.1 Vili in Evropocentrizem

Glede na letnico izdaje dela je razvidno, da je bilo delo *Protestantska etika in duh kapitalizma* napisano (1904 – 1905) in izdano (1921) pred obdobjem antropološkega spoznavanja kulturne relativnosti. Zato je v delu moč zaznati močno noto evropocentrizma. Weber zahodno kulturo in vse, kar je zahodnjaškega, v uvodnem razmišljanju opredeli kot superiorno²² in nasploh najboljšo različico vsega, kar je mogoče najti na svetu.

Slika 3.1: Vili Majavšek

Vir: Blake v Dahl (2009, 5)

Čeprav je bila pravljica o Čarliju izdana dobrih 30 let kasneje, je tudi v njej čutiti evropocentrizem. Delavci, ki noč in dan preživijo v tovarni, reši dober kapitalist Vili Majavšek, ki jim dobrovoljno dovoli, da po njegovi tovarni tekajo oblečeni v svoja tradicionalna oblačila. Ni naključje, da so bili v izvorni različici dela opisani kot majhni črni domorodci, ki jih je Majavšek pripeljal iz Afrike (Wikipedia 2011a), vsi

²² Arhitektura, glasba (oziroma umetnost nasploh), politika (oziroma državna ureditev), medicina, matematika, pravo in bančništvo, pri čemer poudarja, da je evropska različica kapitalizma boljša prav zaradi etosa, ki ga preveva (Weber 2002, 8 - 20).

otroci, udeleženi v zgodbi, pa so zahodnjaki in pripadajo srednjemu razredu (razen Čarli, ki pripada delavskemu razredu).

Čeprav je bilo delo izdano v času iztekanja obdobja tradicionalnih antropoloških terenskih del in monografij (obdobje t.i. armchair antropologije²³), Vilija na popotovanju po Jodlariji predstavi kot starega antropologa, ki v neznano deželo pride z željo, da bi zaostalo ljudstvo popeljal iz njihove bede na evropski nivo življenja.

Slika 3.2: Vili in poglavar Jodlarjev

Vir: Burton (2005).

Kot smo že omenili, je bila glavna premisa Webrovega časa vera v inferiornost »staroselcev«, s čemer so kolonialisti upravičevali posege v njihovo življenje (Godina 1998). Prav zaradi tega so zgodnji antropologi »primitivne« družbe opisovali in razumeli kot izjemno heterogene in nekompleksne (Godina 1998). Ta preprostost in predvsem podrejenost je v zgodbi Čarli in tovarna čokolade še kako vidna (tudi po spremembah etnične pripadnosti Jodlarjev).

²³ Armchair anthropology – antropologija iz naslanjača – obdobje, ko antropologi, ki so pisali študije, niso sami obiskovali terena, temveč so tja z vprašalniki pošiljali druge ljudi. Sprva so bili to misionarji in trgovci, kasneje pa so se za to delo specializirali etnografi in etnologi. Kasneje se je od antropologov pričakovalo, da sami, iz prve roke izkusijo teren (Godina 1998).

3.2 Vili Majavšek

Vili Majavšek se drži pravil dobrega Webrovega kapitalizma. Za primer vzemimo upoštevanje mezde na akord (Weber 2002, 48 – 49) oziroma plačila glede na opravljeno delo. Moderni podjetnik se tega koncepta poslužuje z namenom, da bi povečal storilnost, toda delavec po Webru dela ravno nasprotno. Ker je bolje plačan, dela manj, oziroma za isto količino denarja naredi manj (ker se je povečala urna postavka). Zato z »zniževanjem mezdnih postavk prisili delavce, da za ohranitev dotlejšnega zaslužka opravijo več dela« (Weber 2002, 49).

Morda ta del bolje opiše citat: »Človek 'po naravi' noče služiti denarja in še več denarja, marveč kratkomalo živeti, živeti tako, kakor je vaje, in toliko prislužiti, kot je za to potrebno« (Weber 2002, 49). Stavek je bolj razumljiv, če dodam, da delavstvo opiše kot »zaostalo (vsaj s kapitalističnega stališča)« (Weber 2002, 49). Torej Weber predpostavlja, da bodo ljudje pač vedno delali enaki količini denarja primerno, ne glede na urno postavko, zaslužiti bodo imeli namen le toliko, kolikor potrebujejo za življenje.

S tega gledišča je Weber razmišljal v nasprotni smeri kot Althusser, ki je v svojem delu Ideologija in ideološki aparati države poudaril, da »biološko garantirana minimalna mezda« (Althusser 2000, 59) ni univerzalna količina plačila, temveč je zgodovinske narave, je nekaj, kar si je »prijobil proletarski razred (ta razredni boj je dvojen: proti podaljševanju delovnega dneva in proti zniževanju mezd)« (Althusser 2000, 59).

Protestantsko vodilo »[v]edi, da je čas denar [...] [v]edi, da je kredit denar [...] [v]edi, da je denar plodne in rodovitne narave [...] [v]edi, da je dober plačnik po pregovoru gospodar sleherne mošnje« (Weber 2002, 36) je v zgodbi razvidno posredno. Majavšek dosledno upošteva tudi zapovedi upoštevanja marljivosti, zmernosti, častnosti in skrbnosti. To je razvidno iz njegove interakcije z delavci (prejšnjimi in novimi) ter obiskovalci (starši in otroci).

S tega stališča je delovanje Majavška razumljeno kot delovanje razumnega kapitalista. Svoje delavce, Jodlarje, naseli v eni izmed produkcijskih dvoran po tem, ko jih je rešil iz »obupne dežele« (Dahl 2009, 89), Jodlarije. Tam so živeli v nevarni džungli, kjer so na uboge male Jodlarje z vseh strani prežale nevarne zveri, »od čačkarjev do kihobistrežev« (Dahl 2009, 89).

Njihova najljubša hrana so kakavova semena, ki jih v teh strašnih džunglah ni, zato jim je Majavšek v zameno za njihovo delovno silo ponudil neomejeno količino kakavovih semen. Tako se je s poglavarjem dogovoril za kupčijo in v tovarno prepeljal celotno pleme. Tu je jasno razvidna Dahlova težnja, da Majavška predstavi kot dobrega, predvsem pa racionalnega, kapitalista. Po Webrovi logiki mezde na akord, ki se je kapitalistu ne izplača upoštevati, je Vili Majavšek 'preračunal', da je najbolj koristna ekonomska računica ta, da delavce naseli v tovarni, kjer bodo za plačilo prejeli neomejeno količino kakavovih semen, seveda pa bo količina kakavovih semen, porabljena za vzdrževanje delovne sile, manjša od količine denarja, ki bi ga moral plačati navadnim delavcem.

Kot dober kapitalist skrbi za 100 % odličnost svojih izdelkov, kar je razvidno iz 17. in 24. poglavja, (Pipa posrka Avgusta Zlima in Veruška v Orehovi dvorani). V prvem primeru je Majavšek ob Avgustovem padcu v čokoladno reko njegovim staršem zagotovil, da Avgust ne bo postal kolač, predvsem zato, ker bi bil okus obupen²⁴. V drugem poglavju obiskovalcem razloži, da so veeverice v dvorani posebej izurjene, da med vsemi orehi prepoznajo piškave in s tem preprečijo, da bi nekvalitetni orehi prišli v nadaljnjo produkcijo.

Kot dober gospodar svojim delavcem pusti, da po dvorani tečejo oblečeni v svoja oblačila (Dahl 2009, 92). Ker Jodlarji domujejo v njegovi tovarni, niso nagnjeni k prodajanju njegovih unikatnih receptov konkurenci, kot so to počeli njegovi prejšnji delavci. To je bil tudi razlog, da je Majavšek prvič zaprl tovarno, ko je pričela ponovno obratovati, pa v njej ni bilo niti enega navadnega delavca več.

3.2.1 Vili in intelektualna lastnina

Tu pridemo do druge točke, kjer se Vili izkaže kot Webrov kapitalist. Sledeč maksimi »Kdor se ni povzpel, je moral propasti« (Weber 2002, 56), je Majavšek po tem, ko so ga navadni delavci izdali in njegovi konkurenci prodali njegove unikatne recepte, tovarno zaprl.

»To je strašno! Uničili me bodo! Povsod sami špijoni! Moral bom zapreti tovarno« (Dahl 2009, 25).

²⁴ »Čokoladni kolač bo! ... Nikoli! ... Ker bi bil okus obupen« (Dahl 2009, 97).

Raje kot da bi čakal, da bo zaradi cenejših ponaredkov njegovih sladkarij trpel izgube, je zaprl tovarno in odpotoval v tujino, kjer je našel dobre stare Jodlarje, pri katerih je primer izdaje nemogoč.

V interakciji s svojimi delavci zahteva zvestobo in spoštovanje njegovega lastništva intelektualne lastnine (receptov). Krajo in preprodajo Majavškove intelektualne lastnine Dahl jasno označi za dejanje izdaje, s čimer mlademu bralcu, ne da bi se le-ta tega zavedal, posreduje gledanje na to problematiko. V tem smislu bralcu posreduje kapitalistično logiko razumevanja podjetja, kjer tovarna in njen produkt v nobenem smislu nista povezana z delavcem (zopet pogled, ki diametralno nasprotuje Marxovemu videnju te problematike). Zaradi izdaje Vili tovarno zapre in odpusti vse delavce. Tu Dahl tovarno jasno definira kot enkratno lastnino kapitalista, pri čemer kapitalistu pripada tako tovarna kot tudi njen končni produkt. Delavci so zgolj delovna sila, sredstvo, preko katerega Vili udejanji svoje unikatne in fantastične recepte. Tu odpade Althusserjeva potreba po ideoloških aparatih države, saj Vili Majavšek z lastništvom delovne sile izniči možnost upora delavcev.

3.2.2 Vili in ideologija

Skozi analizo pridemo do pomembnega dejstva – Vili Majavšek svoje tovarne ne vodi marksistično, temveč kot popolni kapitalist. Da je Vili Majavšek pravi kapitalist, ki živi v idealnih kapitalističnih okoliščinah, ni razvidno zgolj iz primerjave z Webrovim delom Protestantska etika in duh kapitalizma, temveč predvsem ob analizi Althusserjevga sestavka Ideologija in ideološki aparati države. Ker se Althusser naslanja predvsem na Marxovo razmišljanje o odnosih in bojih med razredi, je njegov sestavek bolj usmerjen k odnosom med kapitalistom in delovno silo (s čimer se Weber v svojem delu ne ukvarja preveč intenzivno).

Dejstvo, ki ga Althusser poudarja, je, da »družbena formacija ne bo preživela niti leta, če hkrati, ko producira, ne reproducira tudi produkcijskih razmerij« (Althusser 2000, 55). Družba mora tako reproducirati tako produkcijske pogoje kot tudi sredstva za njihovo produkcijo in samo delovno silo. Delovna sila se po Althusserju reproducira skozi ideološke aparate države, ki preko šolskih, pravnih, verskih, političnih in drugih ideoloških aparatov države vladajočim razredom zagotavljajo kontinuiteto na vrhu. Althusser ideološke aparate države definira kot »določeno število realnosti, ki se neposrednemu opazovalcu kažejo kot posebne in specializirane

institucije« (Althusser 2000, 70). Delovna sila se materialno reproducira preko zagotavljenih mezd in delovnih pogojev, ki so si jih zgodovinsko priborili (Althusser 2000, 70 – 71).

Slika 3.3: Vili razkazuje stroj

Vir: Blake v Dahl (2009, 118).

Kaj pa se zgodi, ko delovna sila ni v konfliktu s kapitalistom, oziroma kapitalist ni v konfliktu z delovno silo? Kaj se zgodi, ko delavstvo živi v izolaciji od zunanjega sveta in v popolni odvisnosti od kapitalista? V delu Čarli in tovarna čokolade v odnosu delavec – delodajalec popolnoma odpade potreba po represivnih ideoloških aparatih države, saj so delavci postavljeni v polje produkcijskih sredstev, in so s tem lastnina kapitalista.

Jodlarji so se odpovedali tako kontroliranemu delovnemu času kot tudi kontroliranju zniževanja mezd. Majavšek jim zagotovi prej omenjeno »biološko garantirano minimalno mezo«, kar preprosto rečeno pomeni, da jim omogoči življenje (bivajo v tovarni, kjer ni nevarnosti divjih živali in lahko jedo kakavova semena).

Kar je več, bralcu so prejšnji, običajni delavci, ki so imeli družine in življenje zunaj tovarne, predstavljeni kot potencialna nevarnost, saj so manj zvesti in bolj dovzetni za izdajo. Zdi se, kot da so se zunaj tovarne okužili z nevarnimi idejami, ki so tovarno skorajda uničile in Majavška prisilile, da si je našel delavce, ki so za dobro podjetja pripravljeni postati kapitalistova lastnina.

Dahl tako Majavška definira zgolj in predvsem v kapitalističnih okvirih razumevanja poslovanja tovarne in popolnoma zanika marksistični pogled na odnos delavec – kapitalist.

4 Sklep

Ljudske pravljice in povesti so skozi zgodovino v različnih kulturah skrbele za reprodukcijo moralne in etične nadstavbe družbe. Otroci se skozi odraščanje na najrazličnejše načine seznanjajo z družbo, v kateri živijo, ter z načini, na katere je v njej dovoljeno in zaželeno delovati. Vse to je dolgo potekalo ločeno od zavesti pripovedovalcev o tem, kaj te zgodbe dejansko povzročajo. Eden izmed modernih pripovedovalcev zgodb je bil tudi avtor zgodbe Čarli in tovarna čokolade, Roald Dahl, ki je preko pripovedovanja pravljice o revnem fantiču posredoval svoje razumevanje kapitalizma, otroštva ter otroškega vedenja in življenja samega.

Na drugi strani imamo moderne sociologe, ki s svojimi raziskavami na površje spravljajo načine, na katere se ustvarjajo in reproducirajo družbe. Eden izmed teh sociologov je bil tudi Max Weber, ki je ugotovil, da je specifična oblika protestantske vere (in etika, ki ji pripada) oblikovala posebno obliko kapitalizma.

V diplomski nalogi sem želela v luči obeh del, Čarli in tovarna čokolade in Protestantska etika in duh kapitalizma, preveriti dve hipotezi:

H1: Čarli Vedran (Charlie Bucket) v luči dela Protestantska etika in duh kapitalizma simbolizira protestantsko etiko.

H2: Vili Majavšek (Willy Wonka) v luči dela Protestantska etika in duh kapitalizma simbolizira duh kapitalizma.

Ker sem diplomsko delo osnovala na analizi in primerjavi dveh del, sem jo razdelila na dva pomenska sklopa.

Prvi se je ukvarjal z razumevanjem Čarlijevega lika in njegove povezanosti s specifično protestantsko etiko (2. poglavje: Čarli in protestantska etika). V tem poglavju sem razložila, kako Weber razume protestantsko etiko in kako lahko preko nje razumemo Čarlijevo delovanje v zgodbi. Ugotovila sem, da Čarlijev lik ustreza protestantskemu razumevanju poklica (Beruf), saj je bil v tekmovanje poklican z Božjo intervencijo. Poleg tega ga odlikujejo natančno te vrline, ki jih je Weber označil za bistvene pri razumevanju protestantskega puritanskega kapitalizma: »poštenost, točnost, marljivost, zmernost« (Weber 2002, 39). Na koncu je pomembno tudi dejstvo, da zgodba v svojem bistvu nosi sporočilo o pristni motivaciji za delo.

Dalje sem povzela razvoj zgodovinskega obdobja romantike, ki je sproduciral koncept nedolžnega otroštva ter kako je Dahl v svojih pravljicah odstopal od takšnega razumevanja otroštva. V podpoglavju o morfologiji pravljic sem razdelala Proppovo morfologijo pravljic ter kako vanjo sodi Dahlovo delo. Pri tem smo videli, da je Dahl pravljico zastavil klasično, z jasno razločljivim glavnim junakom in negativnimi liki. S tem je zgodba bralcu, seznanjenim s podobnim tipom pravljic, laže razumljiva, saj se drži ustaljenih obrazcev.

Na koncu prvega dela naloge sem analizirala tudi samo vizualno reprezentacijo pravljice, torej ilustracije in podobe, ki so skozi zgodovinsko pot zgodbo spremljale (od leta 1985 do 2005). Ugotovila sem, da je vizualna reprezentacija v pravljicah izjemno pomemben element, saj otrokom posreduje njegove/njene prve simbolne povezave. Čarlijeva preprostost se simbolizira tudi skozi njegovo upodobitev in s tem mlademu bralcu posreduje družbeno kodificirana razumevanja teh konceptov (preprostost v kontrastu z načičkanostjo). Vizualne reprezentacije ustrezajo tako Čarlijevi vzgojenosti kot tudi nevzgojenosti njegovih sotekmovalcev.

Bralcu, Dahl in njegove koncepcije pojmov rišejo črto, ki jo je zarisal že Weber, in sicer med koristnim dobrim delom in pravim dobrim delom. Čarlijevo dobro delo in dobro delo bralca je namreč delo zaradi same morale in ne zaradi koristi, ki jih lahko prinese. Kot smo že omenili, je Čarli na mesto glavnega junaka in zmagovalca poklican z božjo intervencijo, saj vstopnico prejme po neverjetnem naključju. Torej Čarli v delu simbolizira to, kar Weber označuje za protestantsko etiko, kjer je središčna vloga razumevanje dobrega in poklica kot opravljanja Božjega dela.

Prva hipoteza se je v tej analizi in razumevanju potrdila.

V drugem delu naloge (3. poglavje: Vili in duh kapitalizma) sem Vilija Majavška analizirala v luči Webrovega koncepta protestantske etike. V prvem delu poglavja sem se ukvarjala z razumevanjem Webrovega koncepta protestantske etike, ki sem ga dopolnila z vpeljavo Majavškovega delovanja v pravljici. Vili v zgodbi nastopa v vlogi duha kapitalizma, ki ga določa upoštevanje dobrih praks kapitalista, kjer je najpomembnejše racionalno in preudarno ravnanje z obrtjo, poseben lastniški odnos do tovarne in delovne sile (produkcijska sredstva so v popolnem lastništvu

kapitalista, delavec je zgolj sredstvo za proizvodnjo produkta, s produktom samim nima nobene povezave).

V nadaljevanju Vilijevega poglavja sem se usmerila tudi na problematiko ideologije v Dahlovi zgodbi. Althusserjevo razumevnaje ideologije se nanaša predvsem na videnje ideologije kot nezavedne miselne prisile, ki jo elita uveljavlja preko represivnih (ali tudi ne) ideoloških aparatov države. Preko branja Dahlove pravljice pa vidimo, da ideologija ni vezana zgolj na prisilna uravnavanja mnenj, temveč, da najbolj učinkovito deluje preko nezavednih procesov, kot je branje knjige ali gledanje oddaje. V stanju, ko je državna cenzura spornih tekstov nezaželena in je videna kot grožnja demokraciji, so dejanski izvajalci cenzure odgovorni uredniki (na založbah, televiziji, radiju, v revijah itd.), ki preko upoštevanja tržne logike in mota »Ali bo brano?«, filtrirajo tekste, ki jih pošiljajo med bralce.

Tudi druga hipoteza se je v opisanem kontekstu izkazala za pravilno.

Obe deli, ki sem jih obravnavala v nalogi, si tako delita kar nekaj elementov. Le-ti omogočajo, da lahko Dahlovo zgodbo razumemo kot karikaturu Webrovega dela Protestantska etika in duh kapitalizma. Tako vidimo, da se pomembne življenjske vednote in celo slogi življenja lahko posredujejo na zelo nevsiljiv način, preko otroških pravljic.

5 Literatura

- Althusser, Louis. 2000. *Izbrani spisi*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Burcar, Lilijana. 2007. *Novi val nedolžnosti v otroški literaturi (Kaj sporočata Harry Potter in Lyra Srebrousta?)*. Ljubljana: Založba Sophia.
- Burton, Tim. 2005. *Charlie and the Chocolate Factory*. DVD. Warner Bros.
- Cartoons. 2011. *Biography: Quentin Blake*. Dostopno prek: <http://www.cartoons.ac.uk/artists/quentinblake/biography> (6. junij 2010).
- Collins, Randall. 1986. *Max Weber: A Skeleton Key*. London: Sage Publications.
- Contemporary writers. 2011. *Quentin Blake (biography)*. Dostopno prek: <http://www.contemporarywriters.com/authors/?p=authC2D9C28A1da9f1E3D1iRj33FD7F3> (6. junij 2011).
- Dahl, Roald. 1985. *Charlie and the Chocolate Factory*. London: Puffin Books.
- --- 2001. *Charlie and the Chocolate Factory*. London: Puffin Books.
- --- 2009. *Čarli in tovarna čokolade*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Eco, Umberto. 2005. *O literaturi*. Tržič: Učila.
- Godina, Vesna. 1998. *Antropološke teorije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Hall, Stuart. 1997. Representation, meaning and language. V *Representation: cultural representations and signifying practice*, ur. Stuart Hall, 13–74. London: Sage.
- Haralambos, Michael in Martin, Holborn. 2005. *Sociologija: Teme in pogledi*. Ljubljana: DZS.
- Lasch, Christopher. 1992. Socializacija reprodukcije in zlom avtoritete. V *Vzgoja med gospostvom in analiza*, ur. Eva D. Bahovec, 182-209. Ljubljana: Krt.
- Mitchell, W.J.T. 2009. *Slikovna teorija (Eseji o verbalni in vizualni reprezentaciji)*. Ljubljana: Študentska založba.
- Propp, Vladimir J. 2005. *Morfologija pravljice*. Ljubljana: Studia humanitatis.

- Roald Dahl Fans. 2011. *Charlie and the Chocolate Factory Politically Correct Oompa-Loompa Evolution*. Dostopno prek: <http://www.roalddahlfans.com/books/charoompa.php> (22. junij 2011).
- Slovar slovenskega knjižnega jezika. 2011. Dostopno prek: http://bos.zrc-sazu.si/cgi/a03.exe?name=sskj_testa&expression=izdati&hs=1 (22. junij 2011).
- Stuart, Mel. 1971. *Willy Wonka and the Chocolate Factory*. DVD. Warner Bros.
- Weber, Max. 2002. *Protestantska etika in duh kapitalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Wikipedia. 2011a. *Charlie and The Chocolate Factory*. Dostopno prek: http://en.wikipedia.org/wiki/Charlie_and_the_chocolate_factory (2. junij 2011).
- --- 2011b. *National Association for the Advancement of Colored People*. Dostopno prek: http://en.wikipedia.org/wiki/National_Association_for_the_Advancement_of_Colored_People (6. junij 2011).
- --- 2011c. *Prothestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. Dostopno prek: http://en.wikipedia.org/wiki/Protestant_ethic_and_the_spirit_of_capitalism (22. junij 2011).